

Sjoerd Karsten. *De rode bovenmeester. De humanistische pedagoog en sociaaldemocratische politicus A.H. Gerhard, 1858–1948*. Humanistisch Erfgoed, deel 24. Humanistisch Historisch Centrum/Papieren Tijger, 2019. ISBN 9789067283540, 273 blz., € 26,00.

Saskia van Oenen

Sjoerd Karsten wilde in zijn biografie van A.H. (Adriaan) Gerhard een beeld schetsen van 'een bijzonder persoon, die in geen enkel hokje paste, maar wel nauw verweven was met belangrijke figuren en gebeurtenissen in drie werelden: die van socialisten, humanisten en pedagogen' (p.12). Dit beeld schetst hij in zeven hoofdstukken die ruim een eeuw geschiedenis verenigen, van halverwege de 19^e tot de helft van de 20^e eeuw. Na 1) de voorgeschiedenis van zijn vader Hendrik Gerhard die van grote invloed was op zijn zoon, lezen we over Adriaan 2) in de onderwijswereld, 3) als liberaal socialist, 4) als vrijdenker in hart en nieren, 5) als SDAP-politicus, 6) als pedagoog van het humanisme, met 7) een eindsprint vanaf de tweede wereldoorlog tot zijn dood waarin van alles weer samenkomt. Aldus koos Karsten voor een deels chronologische en deels thematische opzet. Elk hoofdstuk is ook min of meer te lezen als verhaal op zichzelf. Wie bijvoorbeeld in de eerste plaats wil lezen over Gerhard als pedagoog kan prima beginnen met hoofdstuk 6, of hoofdstuk 2 als vooral onderwijs je belangstelling heeft. Daarin staan in kort bestek ook verbindingen met Gerhards andere levensgebieden, die je nieuwsgierig maken naar de andere hoofdstukken.

Een nadeel is wel dat je door het boek heen vrij veel herhalingen tegenkomt. Maar hoe dan ook wekt Karsten de zin in geschiedenis op, en daarmee ook in historische pedagogiek, omdat hij zo'n levendig-verbeeldend historisch verteller is (wat ook bleek in de historische columns die hij jarenlang in *Didactief* schreef).

We lezen in geuren en kleuren hoe Adriaans vader Hendrik opgroeide in een hardvochtig weeshuis, toen kleermaker werd met een door Europa migrerend bestaan zoals vele ambachtslieden indertijd, waarbij zij in werkplaatsen en kroegen allerlei kritische en idealistische organisaties ontwikkelden; en zich daarna (gevestigd in Amsterdam, toen een plaats vol heftig oproer) ontpopte als voorman in vrijdenkers- en socialistische organisaties, wat hem als ambachtsman echter kwam te staan op ontslag, werkloosheid en armoede. Daarom werd Adriaan (oudste zoon in gezin van tien) onderwijzer, aanvankelijk tegen zijn zin omdat hij op een hoger niveau wilde doorleren, maar als twaalfjarige kwekeling kon hij al wat geld verdienen om zijn ouderlijk gezin te ondersteunen. Vandaar ontspinnen zich verdere intriges over hoe hij bovenmeester werd, maar sterk opkomend voor de

autonomie van de klassenonderwijzers (die zich daar indertijd strijdbaar op verenigden); en hoe hij een invloedrijk man werd in bijkans alles wat er omtrent onderwijs en volksontwikkeling werd georganiseerd, waarbij Adriaan zich indachtig zijn vaders jeugd ook inzette voor de wezen-opvoeding. Maar vooral zien we hem in de voetsporen van zijn vader treden door levenslang prominent op te treden in organisatievormen van socialisten en vrijdenkers: even geëngageerd als bedachtzaam bemiddelend in strijdgevoel tussen socialisten in hun uiteenlopend slag van revolutionaire anarchistische tot sociaaldemocratische parlementairen. Een belangrijke bijfiguur is Adriaans broer Jan, die ook een rode onderwijzer werd: allerlei kwesties in het politieke gewoel krijgen een persoonlijke kleur doordat de broers deels eensgezind optrokken, maar Jan vaak ook een meer anarchistischer kant koos. (Slechts sporadisch lezen we over andere familieleden, en ook voornamelijk gerelateerd aan Adriaans pedagogische werk, behalve bij de joodse afkomst van zijn tweede vrouw die tot problematisch geschipper in oorlogstijd leidde).

Maar hoe zit het nu met het humanisme, in de biografie van de man die een 'humanistisch pedagoog' heet in de ondertitel van een boek in de Humanistische Erfgoed-reeks? Wat Karsten belicht als rode draad in Gerhards levensgang is veeleer de 'vrijdenkerij'; hij noemt hem immers ook 'vrijdenker in hart en nieren'. De vrijdenkerij stond (en staat nog steeds) voor het zoeken naar waarheid door rede en wetenschap, voor zelfstandig kritisch denken, in plaats van onderwerping aan religieuze leerstellingen of welke dogma's ook. Vrijdenkers, met in Nederland Multatuli als iconisch voorbeeld, organiseerden zich in 1886 in de vereniging De Dageraad.

Humanisme heeft veel verwantschap met de vrijdenkerij, maar onderscheidt zich daarvan als levensbeschouwing met een ethisch streven. Opmerkelijk genoeg vertelt Karsten weinig over het humanisme zelf. We lezen vooral hoe er in politieke bewegingen voortdurend strijd was over het al dan niet innemen van ethische standpunten; en of dat moest gaan om een algemeen streven (voor ieder mens, al dan niet gekoppeld aan een religie, partij of beweging) of iets dat ieder voor zichzelf moest uitmaken; en wat dit alles dan moest betekenen voor opvoeding, onderwijs en volksverheffing. De humanistische optie, om ethisch streven en zelfbepaling te verenigen, krijgen we in letterlijke zin voornamelijk voorgeschoteld in een rede van Gerhard zelf uit 1885, over plichten die het humanisme aan de vrijdenker oplegt (pp. 123-124). Het was een oproep om bij het antireligieuze streven ook een positief ideaal en normbesef te ontwikkelen – wel steeds openstaand voor nieuwe kennis en inzichten – voor een wereld waarin alle goede menselijke eigenschappen tot volkomenheid zijn gebracht. Daarvoor

moest verspreiding van kennis samengaan met de werking van het hart en de wil. Impliciet gaf Gerhard er een socialistische perspectief bij, door voorrang te bepleiten voor de opheffing van maatschappelijke euvelen, casu quo de sociale kwestie. Ook wilde hij van de vrijdenkersvereniging een ontwikkelingsinstituut maken met een ethische, opvoedende taak (p. 115). Maar in hoofdstuk 6 'De pedagoog van het humanisme' lees je alleen dat Gerhard de gezamenlijke verantwoordelijkheid voor een rechtvaardiger, vredelievende en egalitaire gemeenschap beschreef als humanistisch alternatief voor het christendom, en daarna terloops nog dat het ontbreken van een humanistische pedagogiek zijn motivatie was om in 1907 het blad 'Opvoeding en Moraal' te beginnen.

Verder beschrijft Karsten Gerhards pedagogische gedachtegoed als vergelijkbaar met dat van andere bekende pedagogen die toen ook verbinding zochten tussen individu en gemeenschap, hoofd-hart-hand, vrijheid en tucht, onderwijs en buitenschoolse vorming als volksverheffing. Over de aard van die verbindingen was uiteraard toch verschil van inzicht (zoals Karsten ook laat zien) over pedagogische en onderwijspolitieke discussiepunten die immer actueel blijven. Een onvolledig greepje hieruit, gevat in deels hedendaagse termen: welke vorming hoort bij onderwijs, gezin of derde milieu; (passend) onderwijs voor allen, of aparte scholen; instructie(drill) en/of onderzoekend leren, hoe aansluiten bij ervaring en belangstelling; hoe omgaan met religie, met 'lastige onderwerpen' van politieke en levensbeschouwelijk aard. Bij dat laatste stelde Gerhard het prátén met kinderen voorop: niet vanuit eenzijdige standpunten maar 'om hen zelf een oordeel te laten vormen over daden in een bepaalde context en niet te oordelen over personen als zodanig' (p. 199).

Typierend voor Gerhard is dat hij in alle zaken ijverde om het debat erover hoog te houden. Zoals gezegd deed hij dat als betrokkene (initiator, voorzitter of lid) bij zowat alles wat er in zijn tijd werd georganiseerd in breed pedagogisch en politiek verband. Bij strijdpunten was hij bemiddelaar bij uitstek, zoals in de schoolstrijd waar hij gelijke subsidiëring van openbare en bijzonder scholen beargumenteerde onder voorwaarde van bijgaande deugdelijkheidseisen. Maar intussen verdedigde hij toch ook zijn eigen principes. Als socialist bleef hij voorvechter van de emancipatie van arbeiderskinderen, maar zoals beslist niet alle socialisten wilde hij ook kansgelijkheid voor meisjes en streed voor vrouwenkiesrecht. Saillant is ook dat hij in 1933 in een aanklacht tegen antisemitisme eveneens opriep tot veroordeling van het lynchen van zwarten in Amerika en van de beestachtigheden in de (ook onze Nederlandse) koloniale geschiedenis; en later

vanwege de politionele acties zijn kersverse lidmaatschap van de PvdA tijdelijk opzegde.

Karstens boek is een avontuurlijke beschrijving van een eeuw vol discussies, met strijdende partijen die elkaar ook toen vaak nietsontziend konden afmaken, waarin Gerhard figureert als degene die daar onversaagd rede en empathische verzoening in wil brengen (alleen van Bannings religieuze socialisme had hij een ware afkeer); waar hij zowaar geregeld ook nog in slaagde en door velen om gehuldigd werd. Al werd hij ooit (pp. 105-106) bijna gecancelled door de Amsterdamse afdeling van de Sociaal Democratische Bond op beschuldiging van burgerlijk-monarchistisch meeheulen... Al met al: spannende leerstof voor de lezer van nu.

Over de auteur

Saskia van Oenen is redactielid van het tijdschrift *Pedagogiek in Praktijk*. Voor haar pensionering werkte zij als onderwijspedagoog voor diverse instellingen. Correspondentieadres: saskio@xs4all.nl